

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A történettudomány szerepe a ciganológiai kutatásokban

II. rész

Előző számunkban kezdtük közölni a szerzőpár tanulmányát. Mint már akkor jeleztük: ez korábban készült, az akkori publikációnak akadálya volt, hogy az „illetékes lektorálás” olyan kifogásokat emelt, amelyek miatt bizonyos átdolgozásokra kellett volna vállalkozni a szerzőknek, ők azonban nem voltak hajlandók erre. A lektori okvetetlenkedés azért is értelmetlen volt, hiszen az anyag teljesen objektív, szakmai megalapozottságú. Ez kitűnik a tanulmány alább közölt II. részéből is.

A háború után szórványosan megjelenő cigány témájú írásokban a történetekre vonatkozó rész a már ismert művek hosszabb-rövidebb összeállításából áll. Ezek semmivel nem mondanak többet, mint a múlt század végén megjelent Pallas Lexikon-beli – egyébként kítűnő – összefoglalás. Csak a legutóbbi években találunk újdonságot hozó tudományos publikációkat. Ezek többsége Mária Terézia és II. József korabeli levéltári adatokat, összeírásokat dolgoz fel vagy mutat be (Szabó, 1966; Mészáros, 1975, 1978; Móró, 1978; Balogh, 1981). Örvendetes, hogy néhány írás korábbi, a cigányság története szempontjából kevésbé ismert korszakot érint (Benda, 1971; Mészáros, 1976/1., 1976/2.). sok történeti adatot hoz Sárosi Bálint Cigányzenéről írt kítűnő monográfiája is (Sárosi, 1971).

Az 1960-as években és a 70-es évek elején megélnék a ciganológiai kutatások hazánkban. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy – akár csak elméleti munkájukkal – egyre többen kívántak-kívánnak hozzájárulni a probléma megoldásához. E kutatások, ha mennyiségükben nem is, de színvonalukban messze meghaladják a korábbi korszakok vizsgálódásait, amire magyarázatul nemcsak a tudomány időközbeni fejlődése szolgál, hanem a kutatási módszerek megváltozása is. A mai vizsgálódásokban központi szerepet kap a levéltári anyag részletes, értékelő feldolgozása. Háttérbe szorultak a forrásközlemények, még ha nem tűntek is el teljesen. A modern kutatások követelményeinek elsősorban a levéltári anyagon nyugvó munkák képesek megfelelni, akárha ezek pozitivisták feldolgozások is. Amikor, amikor a levéltári anyagok állapota egyre romlik, egyre többnek lesz a sorsa selejtezés, ezeket a pozitivisták szemléletű írásokat sem lehet eléggé megbecsülni.

Napjaink cigányságtörténeti kutatásairól szólva

néhány olyan fontosabb vizsgálódásról szeretnénk szót ejteni, amelyek mindegyike egy-egy kutatási irányt is megjelöl.

Elsőként Heiczinger János tevékenységét kell megemlítenünk, aki a 70-es évek második felében több figyelemreméltó írást tett közzé a témában (Heiczinger, 1976., 1977., 1978.). Kutatásait Fejér megyére koncentrálni végezte, ezért is lehet e megye cigányságának történetét – a többi területi egységhez viszonyítva – nagy vonalaiban feldolgozottak tekinteni. Alapos és pontos levéltári kutatásai segítségével nemcsak köztörténeti események sorát vetíti az olvasó elé, hanem már közigazgatástörténeti vázlatot is tud adni: felrajzolva a cigányság és a törvényhatóság kapcsolatát, számot ad a megye rendezési kísérleteiről. Heiczinger nem csak felhívja a figyelmet a mindmáig javarészt még feldolgozatlan levéltári adatokra és ehhez kapcsolódóan a közigazgatástörténet kutatásának fontos szerepére a cigányság múltjának megismerésében, hanem színvonalas írásaival példázza is annak sikerét. A szerző érdekes kísérlete a „Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról” című tanulmányában (Heiczinger, 1978.) a dualista korszakról írott rész, amelyben a helyi sajtótermékek cikkeiből próbálja rekonstruálni az eseményeket, azok sorrendiségét. S ha az így kapott képet tudományos szempontból nem is tekinthetjük megkérdőjelezhetetlennek, a módszer feltétlenül alkalmazandó lehetne a cigánysággal szembeni előítélet alakulásának feltárásakor.

Tóth Árpád munkája (Tóth, 1979.) megint csak új szintet hozott a kutatások palettájára. Ő ugyanis nem a levéltári fondokat vizsgálta, hanem javarészt statisztikai, szociológiai adatokat tárt fel, s ennek eredményeként írása elsősorban

— FOLYTATÁS AZ 56. OLDALON —

történet-szociológiai munkának tekinthető. Ám, hogy milyen nagy a létjogosultsága ennek a módszernek, azt a cigányság foglalkozási-foglalkoztatási viszonyainak elemzésén alapuló elmélete bizonyítja. Eszerint nagyon szoros összefüggés mutatkozik a cigányság foglalkozási viszonyai, az adott ország gazdasági helyzete és a cigánykérdés alakulása között. „Szinte lehetetlen észre nem venni – írja *Tóth Árpád* –, hogy a cigányság üldözése és az adott ország ipari fejlődése között szoros kapcsolat áll fenn. A cigányok üldözése – nem egyszer írtása – akkor indult meg az egyes országokban, amikor az ipar, a városok céhipara megerősödött. A céhipar számára a „kontár” vándoripar konkurenciát jelentett, és ezért tüzzel-vassal írtották a cigányokat. A cigány lakosság ellen kiadott rendeleteknek tehát elsősorban gazdasági okai voltak. Ez alól csupán a hitleri fasizmus kivétel, amikor mint „alsóbbrendű fajt” üldözték őket, s küldtek több százezetet a gázkamrákba. A cigányok gazdasági funkcióit és az üldözések összefüggé-

Vándorol az oláh cigány kumpánia

sét igazolja az is, hogy az iparilag fejletlen kelet-európai országokban – így hazánkban például –, sehol nem adtak ki a fentiekhez hasonló törvényeket. Amikor hazánkban a cigány lakosság helyzetének javítása napirendre került a XIX. század végén, már nem lehetett olyan drákói törvényeket kiadni, mint a XVI-XVIII. században.”

Még a 70-es évek második felében kezdődött a napjainkban is folyó történeti kutatások egyike az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Akkoriban a Magyar Tudományos Akadémia és több minisztérium megbízásából kriminológusok, kriminalisztikusok és eljárás-jogászok vágtak neki a cigányok által elkövetett bűntettek okainak, szerkezetének teljes és hiteles feltárásának. E komplex kutatás részeként történeti-jogtörténeti vizsgálódások is indultak, s ebből 1983-ra önálló történeti kutatási program fejlődött ki. A két jogtörténészt és egy kriminológust tömörítő munkacsoport célja, hogy – hazánkban első ízben – átfogó és részletes képet adjanak a magyarországi cigányság és cigánykérdés, valamint az ehhez kapcsolódó rendezési kísérletek történetéről, a kezdetektől napjainkig. A munkacsoport nemcsak a történéseket-tényeket igyekezett felderíteni, hanem azok okait is.

(Szerkesztőségi megjegyzés: Mint a bevezetőben rámutattunk, az itt közölt tanulmány régebben íródott; annak a munkásságnak az eredményeként, amelyről a fenti sorok szólnak, a mű elkészült és megjelent, Mezey Barna–Pomogyi László–Tauber István: „A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban – 1422-1985” címmel.)

Következtetések közül – fontosságukra tekintettel – hármat szeretnénk kiemelni.

A cigánykérdés kialakulásának okát magyarázva a szerzők továbbfejlesztették *Tóth Árpád* – már említett – elméletét. Véleményük szerint a cigánykérdés kifejlődésének oka – a gazdasági konfliktuson túl – a XV-XVII. századi állami centralizációs törekvések és az életformájával, mobilitásával ennek mereven szembeszegülő cigányság közötti ellentétben is keresendő. Mint írják, „hazánkban jóval később robbant ki a cigány és nem cigány lakosság közötti háborúskodás, mint Nyugat-Európában. Kétségtelenül oka lehetett ennek gazdasági megkésetttségünk, az, hogy céheink később alakultak és később erősödtek meg annyira, hogy ne kelljen eltérniük a kontárok piacromboló tevékenységét. Bizonyosságul hivatkozhatunk *Kovács János* tanulmányára, amelyben a XVII-XVIII. század fordulójára környékéről a szegedi kovácsmesterek és a cigány kovácsok közötti évtizedes pozícióharcról tudósít. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk politikai megkésetttségünket sem. Magyarországon Hunyadi Mátyás központosító törekvései után csak a Habsburg-uralkodók pró-

bálkoztak centralizálással a XVIII. század elejétől. Mátyás uralma még korai volt a nézeteltérések felszínre kerülésére. Az ezt követő anarchikus korszakban, majd a korrupszában toleránsabb szellemű török világban a cigányok nem sértették az államhatalom érdekeit. Ugyanez már nem mondható el a törökök kiűzése utáni Habsburg-uralkodók időszakáról. A változatlan cigány életforma megengedhetetlen lett egy olyan államban, ahol az erős centralizálás eredményeként már bizonyos – jóllehet az államfő érdekeinek megfelelő – rend uralkodott. Ezt a rendet megzavarni, akár csak azzal is, hogy egy népcsoport nem adózik, elkerülhetetlenül konfliktusok okozója lesz. Nem véletlen, hogy az egész XVIII. században központi kérdés maradt a cigányság letelepítése, mondhatnánk: röghöz kötése, kifejezve ezzel azt is, hogy minél inkább hasonlít a cigányok élete a jobbágyokéra, annál engedelmesebb és megbízhatóbb alattvalói lesznek az uralkodónak. Ugyanakkor történelmi tény, hogy az államfők (nem csak a Habsburgok) központosítási kísérleteinek gazdasági bázisát javarészt a polgárság nyújtotta. Ennek fejében politikai és gazdasági védelmet kaptak, ha kellett, akár a cigány konzárokkal szemben is.”⁶

A szerzők megkísérelték elhelyezni a magyarországi cigány lakosságot a korabeli társadalmak struktúrájában. Ehhez elsősorban egykorú statisztikákat, kimutatásokat, összeírásokat vettek segítségül. A kapott kép nagyban hasonlít a mai helyzethez: egészségtelen, rossz lakáshelyzet, az átlagosnál jóval kisebb jövedelmek, alacsony iskolai végzettség, magas gyermekszám volt jellemző a cigányokra. Amikor azonban ugyanezeket a kategóriákat megvizsgálták a korabeli magyar társadalom periferiáján élő, nem cigány rétegekre is, eredményként hasonló értékeket kaptak. Ezek után – ellenpróbaként – a dualizmus kori adatok segítségével összehasonlították a cigány anyanyelvűek és a magyar anyanyelvűek periferiális rétegeinek bűnözését (statisztikákat akkortájt csak anyanyelvi bontásban állítottak össze erről), elfogadván azt a tételt, hogy a hasonló mikro- és makrokörnyezeti hatásokra hasonló mennyiségű és minőségű lesz a bűnelkövetés, függetlenül attól, hogy az elkövetők milyen etnikum vagy népcsoport tagjai. A kapott hányadosok igazolták a munkacsoport hipotéziseit: a XIX-XX. század fordulóján a cigányokat és a nem cigány periferiális rétegek tagjait – némi túlzással – legfeljebb ha bőrük színe alapján lehetett megkülönböztetni.

Ez a felismerés mondatta ki a szerzőkkel az 1918-ig terjedő időszekekre azt, hogy a cigánykérdést önmagában, a társadalom többi periferiális elemeinek problémájától függetlenül megoldani nem lehetett. Véleményüket bizonyítják az általuk is részletesen leírt, mindannyiszor kudarcba

fulladt rendezési kísérletek: Mária Teréziáé éppúgy, mint Sándor János I.világháborús belügyminiszteré.

Útolsóként egy, még csak éppen megkezdődött kutatást kell megemlítenünk. Az MTA intézetében 1984-ben létrehoztak egy hat fős munkacsoportot, amelynek tagjai két cigányságtörténeti tanulmánykötet elkészítésében vállaltak közreműködést. Az előzetes megbeszélések szerint a tanulmányok különböző korokban és különböző részterületeken vizsgálják majd a cigányság életét.

* * *

Nem volt feladatunk – és nem is vállalhatjuk ezt magunkra –, hogy rövid írásunk végén valamiféle iránymutatással szolgáljunk az elkövetkező évek cigányságtörténeti kutatásainak. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül sorra vesszünk néhány olyan problémát, amely a történettudományi kutatások témái között helyet kaphat.

1. A cigányok történetének vannak jobban ismert és teljesen homályba vesző szakaszai. Legjobban kutatott korszak Mária Terézia és II. József uralkodásának ideje. Ismertebb még a XIX. század két utolsó évtizede. Napjainkban tárják fel a cigány „holocaust” tényeit. Lehetséges, hogy a tudományosan kitüntetett korszakok a cigányság sorsának fontosabb szakaszait jelzik, de sokkal inkább esetlegességeken múlnak: éppen akkor éltek a megfelelő kutatók (pl. XIX. század vége), vagy van viszonylag könnyen hozzáférhető forrásanyag (például II. József kora). Pedig a dokumentumok lehetővé tennék más korszakok feltárását is. A Helytartótanács cigányügyeket intéző hivatalnokai 1790. után is termelték az aktákat. A reform-országgyűlések dokumentumai szintén tartalmaznak cigányokra vonatkozó forrásanyagot.

2. Nem tekinthető lezártnak az etnogenezis, India elhagyása és a vándorlás kérdése. Nem feltétlenül történészek vagy magyar történészek fő feladata, de ebben a munkában magyar történetkutatók részvétele is kívánatos lenne. Joggal feltételezhető, hogy vannak a cigányok vándorlásához kapcsolódó, még feltáratlan írásbeli források, hiszen erre vonatkozó komoly kutatás az utóbbi évtizedekben nem volt. A cigányok történetét összefoglaló újabb írások (magyar és külföldiek egyaránt) jószerivel a XIX. században megírt nagy monográfiák által feltárt adatokat ismételtetik. Az eredet feltárására vonatkozó nyelvészeti kutatásokban *Vekerdi Józsefnek* van úttörő szerepe (Vekerdi, 1981.) Következtetései

— FOLYTATÁS A 60. OLDALON —

azonban mindaddig hipotézisként értelmezhetők, amíg nem követi azokat komoly szaktudományos vita. A nemzetközi szakirodalomban van más, tudományosan megalapozott hipotézis is (Kochanowski, 1968.). A nyelvészet önmagában kevés e problémák megoldásához; az összehasonlító néprajz és folklorisztika évezredek átidalni akaró következtetései (különösen változó társadalmi-gazdasági környezetben) igen kockázatosak.

3. A középkori Magyarország szempontjából történő jobb megismerése nagymértékben új források feltárásának függvénye. A legtöbb hivatkozott forrás már a XIX. században ismert volt; új közlések, vagy akár a régebbiek rendszeres összefoglalása elvértve akad (Vekerdí, 1977.; Benda Kálmán, 1971.; Mészáros, 1976/1., 1976/2.). Kideríthetetlen a cigányok Magyarországon való megjelenésének pontos ideje is. Demográfiai viszonyaik alakulása is tisztázatlan. Tudjuk, hogy több hullámban jöttek Magyarországra, de nem ismerjük ezek pontos idejét és erősségét. Az elmúlt kétszáz év összírásainak erősen eltérő adatai tükrözhetik egyfelől az összeírások szempontjainak változását és sikerük mértékét, de alapot adhatnak nagyarányú népességmozgás (be- és kivándorlás), valamint asszimiláció feltételezésére is.

4. Mária Terézia és II. József kora, jóllehet mint említettük, a legkutatottabb, még senki sem vonta meg a végső mérleget: nincs pontos képünk a leteleítési kísérlet sikerének (vagy sikertelenségének) mértékéről. Viszonylag sok publikált forrás mellett még jelentős feldolgozatlan iratanyagot sejtethünk.

Vitatott szerepük a magyar gazdasági szerkezetben is. Két, egymástól szemléletében és így végeredményében erősen eltérő álláspont van e tekintetben. Az egyik, „szubkulturálisnak” nevezhető nézet szerint az indiai őshazából magukkal hozott és évszázadokon keresztül megőrzött etnokulturális vonások miatt nem tudott a cigányság beilleszkedni. Kívül maradv a társadalmi munkamegosztáson, mintegy a környezeten élőködött és hagyományos kézműipari foglalkozásait e parazita életmód leleplezésére használta (Vekerdí, 1984.). A másik álláspont szerint a cigányság – főként tradicionális foglalkozásai révén – a nem cigány társadalmon kívül maradv ugyan, de szervesen bekapcsolódott a hagyományos munkamegosztásba és csupán

a múlt század végén felgyorsuló iparosodás következtében szorult ki a munkamegosztásból (Kemény, 1976.; Havas, 1982.; Tomka, 1983., 1985.; Báthory, 1983.). Az elmélet gyengesége az, hogy az általános történelmi törvényszerűségek alapján felállított analízis nincs kellően alátámasztva adatokkal, tényekkel. Gyakran hivatkoznak ugyan az 1893. évi cigányösszeírásra, amely adatainak érvényességét azonban a vitapartner megkérdőjelezi (Vekerdí, 1984..). A kutatásnak tovább kell lépnie az elvi vitán és újra kell vizsgálni a rendelkezésre álló adatokat és tényeket.

6. Mai ismereteink szerint mintegy 50000 magyar cigány pusztult el a náci haláltáborokban. Mégis, az 1960-as évekig alig esett szó erről; az azóta megjelent írások is szórványosak, gyengén dokumentáltak. Az ezzel kapcsolatos legutolsó összefoglaló írás (Szőnyi, 1983.) sem jelentékeny, az e tárgyban elmondható és elmondandó töredékét tartalmazza.⁷

Végezetül utalnunk kell arra a politikai és etikai dilemmára, amely a cigányokkal kapcsolatos kutatásokra – köztük a történettudományira is – nehezedik. Az elkövetkező évek döntőek az etnikai kiformalódás és az asszimiláció alternatíváival küszködő cigányság számára, miközben a kérdés jelentősége a nem cigány többségi társadalom számára is megnövekedett. Ebben a helyzetben igen nehéz „értékmentes” kutatásokat végezni. A közvélemény megosztott a cigánykérdés tekintetében és ez alól a kutatásban érintett értelmiségiek sem kivételek. Egy részük az asszimilációt tartja reálisnak és kívánatosnak, más részük az etnikai identitás megőrzésével illetve revitalizációjával történő integrációt. A történelmi források mindkét alternatíva alátámasztása érdekében interpretálhatók. Kívánatos ugyan, hogy politikai álláspontok kialakítása és döntések meghozatala a történettudomány eredményeire is támaszkodjék; de nem kívánatos, hogy a tudomány már meglévő politikai álláspontok utólagos „megideológizálását” szolgálja.

Jegyzetek:

6. A Hermann Antal által szerkesztett „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn” című folyóirat III. kötete már „Zugleich Organ für Allgemeine Zigeunerkunde” alcímmel jelent meg és egy ideig ez volt az egyetlen nemzetközi ciganológiai fórum.

7. Sajnálatos, hogy a faszizmus magyarországi cigány áldozatairól nem magyar szerzők sokkal többet írtak, mint a hazaiak.

(Kenrick, D.-Puxon, G.: The destiny of Europe's Gypsies. London, Heinemann, 1972. és Bernardac, C.: L'holocauste oublié. Le massacre des tsiganes. Paris, Éd. France-Empire, 1979.)